

Élete során megszámlálhatatlanul sokszor leírta Petőfi nevét – talán senkiét se annyiszor, mint éppen az övét –, s számos írást: cikket, karcolatot, elbeszélést, drámát, regényt is szentelt a Petőfi-legendának. Mégsem mondható, hogy a világszabadság költője lett volna írói eszményképe. Legkedvesebb írói Dickens, Thackeray, Maupassant, Zola, Puskin, Turgenyev s mindenekelőtt Boccaccio voltak, s közelebb állt hozzá az Ezeregyéjszaka sejtelmes világa a forradalmár életforma romantikájánál.

Mi hát az oka, hogy – ha más-más írói tervvel, művészi szándékkal és politikai közérzete szerint folyton változó eszmei indítékkal is, de mindvégig nosztalgiával fordul művészelődjé szellemalakja felé? Nyilvánvaló, éppúgy része van ebben a vonzalomban a 48-as eszmények és a szabadságharcos hagyomány iránti tiszteletének, mint annak az egész írásművészetén átderengő-átsugárzó szellemi sóvárgásnak, amit a korlátatlan lélek, a hétköznapi-ság gondjain felülemelkedni tudó, a testi és lelki szenvedésekből is erőt merítő, a társadalmi érintkezés szabályaira és akadályaira egyaránt fittyet hányó ember iránt érzett. A költő eltűnése s a nép fantáziájában kiteljesedő-eltorzuló utóélete akkor is Krúdy-téma lenne, ha más szálaikon nem kötődne is a szabadságharc hőséhez. A legendák Petőfije, az időből kiszakadt, vagy éppen az idő fölé kerekedett hős éppen abba a világba illik, amelyet a

Podolini kísértet és a Szindbád-novellák írója épít: az ideákra szomjazó, a tér és idő dimenzióit, korlátait nem ismerő lélek törvényei szerinti világba.

Hogy mégsem szegődik a Petőfi-hamisítók, a legenda-gyártók sorába, abban nem pusztán az írói becsület jelét, nem is egy vállalt művészi program melletti elkötelezettséget kell látnunk. Petőfi alakja, neve, egyénisége, szelleme az ő számára – amint már utaltunk rá – elválaszthatatlan a szabadságharc emlékeitől, a „kurucos” hagyományoktól, a nemzeti függetlenség eszméjétől, egyszóval mindazoktól az eszményektől, amelyeknek a tiszteletére, szeretetére az elvi meggyőződésnél is mélyebb indítékok: alkati adottsága, érzelmi-tudati örökség, családjának szellemi tradíciója predesztinálta. Apai nagyapja, a 48-as honvéd kapitány, Klapka hajdani adjutánsa, majd élete végéig a szabolcsi 48-as honvédegylet elnöke, nagyanyja, az egykori markotányosnő, és apai nagybátyja, Krúdy Kálmán, aki Világos után egy gerillacsapat élén harcolt haláláig a Habsburg-hatalom ellen – ők voltak azok, akik Krúdy politikai elveit és történelmi tudatát egész életpályájára kihatóan meghatározták, Petőfi iránti vonzalma pedig csak ezekkel összefüggésben érthető meg. Különösen, ha arra is figyelünk, hogy nemcsak a nemzeti szabadságeszme s egy lázadó hajlam átörökítője volt a Krúdy család, hanem a kiválasztottságélmény és a történelmi küldetéstudat élesztője-inspirálója is. (Az anyai nagyanya, Radics Mária már túl a kilencvenen éri meg az őszirózsás forradalmat, amikor egy megható pátoszú levélben buzdítja író unokáját: vesse magát a forradalmas események sodrába, mert reá, a költőre vár a nemzet megváltásának feladata.) Az 1848-as forradalmárnemze-

dékhez kapcsolódó vérségi kötelékek tehát Krúdy gondolkodásának, világképének „származását” is jelzik, s alighanem ez a rokoni közelség magyarázza Petőfi-élményének ellentmondásosságát. Mert együvé tartozás és idegenség olyan természetes egységét példázza ez a kapcsolat, amilyen csak az egymást közélről ismerő, következőképp az alkati különbség feszültségét nem érzékelő emberek között, „családon belül” tapasztalható. Mi más lenne a magyarázata annak, hogy Krúdy Petőfit idéző képzelete sohasem fordul az életmű felé? Soha nem idézi egyetlen versét, nem időz el költészetének egyetlen sora fölött, s ha tiszteleg is olykor bálványa művészetének, nem tudhatjuk meg, melyik alkotás, s főképp hogy miért fogta meg a lelkét. Az egyetlen kivétel is csak erősíti a szabályt. Mert egy ízben megnevezi ugyan a művet, melynek olvastán tollat fogott – nyilván nem véletlen, hogy a költő regényéről, *A hóhér kötele*-ről van szó –, de akkor sem elemez, csak apropót teremt, hogy elmerülhessen a költői nagyság szemléletében: „A regény hőse Andorlaki Máté. A harmadik lapon már ráismerünk: ilyennek látta magát rejtéktükörében Petőfi Sándor. (...) De hiszen *A hóhér kötele* című regénynek nem is fontos a meséje. (...) Elandalító ebben a regényben az a sok aláhúzott mondat (?), amelyeket később gyöngyök alakjában megtalálunk a költői lírai verseiben. (...) Ha Petőfi később meg nem írja vala költeményeknek e regényben eldobált drágaköveit, tíz költő is megélhetett volna a versek írásából, amelyek *A hóhér kötele* című regény lapozgatásával születnek.” (*Petőfi regénye*, 1917) – ... „így ír regényt a lírikus” – teszi hozzá, de hogy verset hogyan ír – afölött sohasem elmélkedik. Annál inkább

izgatja fantáziáját maga az ember. A látható, hallható, tapintható természeti jelenség. „Hányszor láttam Petőfi Sándort az éj csendjében, amint a verseskönyvére hajtottam bozontos és barna fejemet” – sóhajt fel 1916 márciusában (*Március*, 1916), s újra megkísérli körbejárni a titkot, mint a felderítő, aki felméri a célponthoz rejtő terepet, hogy lássa: hány akadályon át, melyik úton lehetne leggyorsabban megközelíteni: „Egyszer le kellene írni mindent, ami a különös fiatalemberrel történt, amint ellenségei látták őt egykoron, és amint Vörösmarty Mihály elgondolta; amint az ifjú Szendrey Júlia elképzelte és érezte őt asszonylelkén át, gyávának, hősnek, bujdosó és otthon után kívánczó szegény katonának, pipás költőnek, elcsapott vándorszínésznek, tükre előtt nemzetőri kalapját illesztgető, gondokkal bajlódó, tehetetlen és éjszaka verseket írogató forradalmárnak; és amint valójában volt: félig színész, félig szent, egyszer gögös paraszt, máskor a magyar istennek fia. (...) Megírni, hogy miért fordította az angol művekből éppen Coriolánust, és mit gondolt magában, midőn verseit írta, csiszolta, kinyomtatva látta. (...) Mit ebédelt, ha ebédelt, és a pénzt vajon vigyázva őrizte-e vagy megvetette. (...) Frankenburg mit gondolt róla, és kik voltak a nők, akik házassága előtt nemcsak lelkileg szórakoztatták? Kik voltak Júlia előtt valóban érzései (...) És kik szerették még egykori honleányaink közül (...) Belvárosi aranyművesnek vagy frájok? Meglátogatta-e valaha úrihölgy szegényes kis szobájában, vagy megtelt polgárnők elmulatatták? Hús és egy-néhány esztendő volt, falvakban, tanyákon, pusztákon, csillagos ég alatt töltötte éjszakáit ... mit gondolt magában?”

Íme, egy teljes Petőfi-életrajz terve. De éppen a feladat lehetetlensége miatt nem születhet meg ez a regény. Krúdy önmagát is azok közé az írók közé sorolja, akik „ifjúkorukban arról ábrándoznak, hogy egyszer jácintot ültetnek el a szívében, bezárják szemeiket a való élet meglátásától, kinyitják füleiket a túlvilági hangok megértéséhez, s leírják Petőfi életét” (Március, 1916). De egyre gyengébbnek érzi magát, és egyre alkalmatlanabbnak a körülményeket, korát, ahhoz, hogy megvalósítsa ezt az ifjúkori ábrándot. Petőfi most már ezt az izgató, szorongató és hátborzongató, mégis gyönyörűségees lehetetlent kezdi jelenteni, s mert feltámasztani nem tudja – hiszen „sohasem lehet megtudni, hogy mit gondolt valóban magában a márciusok, a tavaszok, az ifjak, a magyarok költője!” (Március, 1916) – a hiányán érzett fájdalma emberi és írói kudarcaival növekvő, történelmi-politikai tapasztalatai által elmélyülő ironikus-tragikus életérzéssé válik. Alig egy esztendővel a Tanácsköztársaság bukása után már így ír: „Izgalmas, vergődő, siralomház-kedvű napjainkban nincs (...) érkezésünk hátranézni a megpróbáltatások kínjaiban, (...) nincs kedvünk visszalapozni a régi könyvekben, hogy emlékezetes napokra bukkanjunk, hiszen még rongyokban lóg rajtunk a gyászruha a tegnapiért, még világtalanná teszi látásunkat a frissen égő könny, még mellünkön fekszik a kétségbeejtő malomkő ... Hol van a gigászi erő, amely felejtetni tudná koldus jelenünket, poklos sebeinket, szétmarcangolt nemzetünket, hogy mát feledve áldozhassunk a hív emlékezetnek?

Petőfi dárdával a mellében fekszik a fénylő hegyormon, míg a mai nemzedék sírva, gyászmenetben vonul el a hegy lábánál; elszegényedett, nincstelen emberek mód-

jára dicsekednénk dúsgazdag rokonunkkal, ha őt emlegetnénk.

Szemünk nem tudja követni felhők között rázott üstökét, lealázottságunk nem állja villámos tekintetét, törött hangszereinken nem adhatjuk vissza az ő égbe zendülő dalait, tenyérnyi ablakú házikónkba nem fogadhatjuk az ő magasba sudárzó alakját (...) Ne mérjük össze koldusnyomorunkat, vakolat és ablak nélküli lelkünket, őszi légy ténferegésünket az emlékezet délibábjában feltünedező őseinkkel.”

Már-már azt hihetnők, hogy forradalmas reményeinek vesztét látva az Eszményt is temetni készül, de a következő, a befejező mondatokkal olyan magasba lendíti ismét Petőfi nevét, ahol már nem érheti el azt a jelenben gyökerező kétségbeesés: „Világszerte ismert kincses atyánkfia, Petőfi Sándor oly messzi időkig áll a hegytetőn, mikor mi talán már nem is leszünk (...) El nem orozható kincsünk a költő a föld alatt és a föld felett, amely kincs csak akkor tárul fel a kereső előtt, ha magyar lélek magyarul mondja el felette a varázsszavakat (...) az ifjú magyarok mindig megtalálják a zseni korai halálában is a példaadást, hogyan kell a hazát szeretni.”

Íme, Petőfi hozzáférhetetlenségének, megközelíthetetlenségének – legalábbis az egyik – mélyebb oka (persze így hallgatni is csak arról lehet, akit nagyon közelről ismerünk): ha nem tudjuk a példát követni, ne beszéljünk róla. Különösen akkor ne, ha az emlékezés akár mások, akár önmagunk félrevezetésére, tudatunk érzéstelenítésére szolgál. Márpedig a Petőfi-centenárium közeledtével ez a veszély fenyegeti leginkább a költő emlékét. „Hivatottak és hivatlanok készülődnek a költő születésnapjá-

nak megünneplésére; torkok köszörültetnek, amelyekben a gégeorvos nem látja a hamisság hangszálait, de a messziről, figyelmesen hallgató megérzi az ezópi róka hangjait”. – Távól kell tehát maradni, és hallgatni, figyelni. Leleplező tanúként csak nézni és megörököiteni, amint „terhes lelkiismeretek, amelyek a tegnapok magyarságpusztulásától álomtalanok: megkönnyebbülést várnak a naptól, amikor hűséget fogadhatnak a legelevenebb, a nemzet szívkamrájából fogantatott költőnek”.

A kulcsszó itt: a lelkiismeret. Ha tette szólni nem lehet Petőfi nevével, tartsa legalább ébren a rossz, a nyugtalan, a terhes lelkiismeretet. Így ünnepelni a százesztendő Petőfit – ez mindenekelőtt tiltakozást jelent a görögtüzes pompával cifrázott halottgyalázó szertartásait rendező hivatalos Magyarország ellen. Nem is hallható nagyon az országos parádé zajában. Jobban magára vonhatta a figyelmet három évvel később, amikor a minden idők legnagyobb magyar írójaként tisztelt Jókai születésének centenáriumi mámorát zavarja meg: Petőfi megidézett alakjával vet árnyékot a nemzeti óriássá nőtt íróbálványra. Petőfivel, aki „legjobban ismerte Jókait minden halandók közül, akinek katonaköponyeges szellemalakja (...) mindvégig szemrehányás marad a Jókai álmaiban. (...)”. – Tiltakozás ez a cikk is, amint a három évvel korábbi volt, de több is annál. Többet árul el arról a bonyolult viszonyról, amely Krúdyt Petőfihez kapcsolta. Hiszen az az író, akinek Petőfi mindvégig szemrehányás marad álmaiban, aki valamiképpen nem meri, nem tudja megírni az igazat róla, akármilyen csodálatos alakokban hívogatja elő a múlt időkből, s aki a végső kézzsoritás, a barátságos elválás hiánya miatt valami örökre elmu-

lasztott lehetőség érzetétől, valami jóvátehetetlen vétek súlyától, az egykor karnyújtásnyi távolságban megjelent abszolútum elérhetlensége tudatának álmatlanságától szenved – ez már nemcsak Jókai, ez már maga Krúdy Gyula. Az a Krúdy, akit az idők múltával elhatalmasodó nosztalgia kínoz a megvalósíthatatlannak látszó emberi és írói teljesség után. S akinek kudarcaiban egyetlen vigasza marad: nincs egyedül a sikertelenségben. A leggazdagabb, a legtermékenyebb írói tehetség, a Jókaié sem volt korlátlan, s hatalmas életművével éppúgy nem tudta – sem lelkében, sem művészetében – betölteni a Petőfivel nevezhető Hiányt, akár ő maga. Érthető ezek után, ha magának a művészetnek, s általában az ember törvényének látja a tervek, az álmok és célok elérhetlenségét. S következésképp, ha világnézetté erősödött szkepticizmusában Petőfit is társává teszi. Akiről „mondják, hogy mindazt papirosra vetette apró betűkkel, ami lelkében zenélt ... De meg lehet vajon írni akár a Vezúvnak, akár egy kis virágnak a belső életét úgy, hogy azt mindenki megérthesse? Ki merné azt mondani, hogy ismeri Petőfinek minden gondolatát, holott csak verseit olvasta? Milyenek lehettek azok az érzések, amelyekhez gyöngye volt még az ő tolla is ...” Az *Ál-Petőfi* előszavát író Krúdy saját, vissza-visszatérő írói-művészi aggodalmát általánosítja, amelyről így írt az *Aranykéz utcai szép napok* Előhangjában, 1916 elején: „Fanyar elégedetlenséggel nézek könyvtárnyi könyveimre ... Az igazi, az egyetlen, a legkedvesebb könyvem nem jelent meg nyomtatóműhelyben. Amit magamban gondoltam, amit egyedülvalóságomban láttam, amit gögös elvonultságomban kinevettem, vagy sajnáltam. Az emberek hiányoznak a

könyveimből, akiket mindenkinél jobban ismerek, ugyanazért leírni nem merem őket ... Ha én leírnám, hogy én mit éltem és éreztem és körülöttem éreztek: talán egy toronyba zárnának.” – Miért is nem lehet leírni a valóságot? Miért nem lehet művészileg megragadni a teljességet? Azért-e, mert a legegyszerűbb jelenséget is lehetetlen olyan módszerrel ábrázolni, hogy azt mindenki megérthesse? Vagy azért, mert a kendőzetlen valóság megmutatásáért toronyba zárnák az író? A művészen, esetleg tárgyában, avagy közönségében és a körülményekben rejlik-e az írói sikertelenség oka? – Csak felvetette, de sohasem tisztázta ezeket a kérdéseket, még csak önmaga számára sem Krúdy Gyula. Megelégedett a bizonyossággal, pontosabban, inkább a feltevessel: még Petőfinek is lehettek olyan gondolatai, érzései, amelyeket nem tudott megfogalmazni. Ez hát Krúdy különös Petőfi-kultuszának másik legmélyebb oka. Olyan tartalmakat vél megsejteni benne, amelyeket ő maga sem tudott ki mondani, amelyek tehát sem élete ismeretében, sem művein keresztül meg nem közelíthetők. Ezért hiszi, hogy az utókor nem tehet mást, mint hogy belenyugodjon: Petőfi „mindörökre belépett a magyar titkok közé”. Hiába, ha „mindent szeretnénk tudni” róla. „Csak árnyékként látjuk nagy messziségből külső emberi alakját; a belső ember, a belső Petőfi oly mélységbe tűnt előlünk, mint Attila koporsója (...) Valami nemzeti babona, ősi mítoszainkból, pogány vallásunkból maradt csodatevés gondoskodott arról, hogy sohase tudjuk feltalálni őt (...) eltűnik kutató lelkünk elől, mint a kürtszó az erdőn, mint a lélek a halottból, amint Árpád-királyaink eltűntek, hogy soha többé nem találkozhatunk velük.

Ami fennmaradt róla: jóformán képzelem (...) Végzetes iramodásában nem állott meg annyi időre, hogy bárki a szeme mélyére, a lelke kútjába pillanthatott volna. Ragadta magával a reábízott másvilági lángot, hogy azt közéről senki szemügyre ne vehesse. Sietett élete, költszete nagy titkával el a földről, hogy visszaadhassa a legnagyobb magyar aranyat a Teremtőjének, aki reábízta.” Ez a végeredmény. A cikkben, amelyet szintén a centenárium évében írt, elmegy a végső határig, ahol képzelete még érintkezni tud Petőfi szellemével. Addig a határig, amelyen túl már a mítosz, az irracionizmus, a zabolátlan fantázia birodalma van. Éppen Krúdynak való világ – gondolhatnánk, ő azonban inkább felelőtlen és sivár szellemi kalandok lehetőségének ítéli. S ha át is lépi ezt a határt, soha nem a kaland izgalmáért teszi. Hol azért, hogy megértse és szánja, hol azért, hogy kinevesse és kinevettesse a tévelygőket és a – kalandorokat. Ezért, hogy íróként sohasem Petőfi, hanem a Petőfi-keresők nyomába szegődik. Nem a költőt, hanem feleségét és fiát, kortársait és az ál-Petőfiket választja Petőfi-történetei hőséül.

A hűtlen özvegy, Júlia az első, aki az eltűnt költő nyomába szegődik. A szerencsétlenségében szánalmat érdemlő, asszonyi gyengeségeiben megérthető, de az élő és a holt Petőfire egyaránt érdemtelen jellemet látja benne, akit csak hiúsága sodort a házasságba (*Egy régi bál*, 1909), s akit szerelemvágya, lobbanékony vére már férjét kutató útján is „megértő” férfikarokba kerget (*Czinka kesergője, Éjjel a Biasiniban, Éji madár*). De talán már korábban is. „Hiszen már a forradalomban is, miközben Zoltán apja a harcmezőn járt, azt mondják, Pesten mula-

tozott.” (*Pesti farsang*, 1912) Ezernyolcszázötvenben pedig, amikor „állítólag férje nyomait kereste, (...) Kolozsvárott a Biasini-fogadóban osztrák katonatisztekkel udvaroltatott magának” (*Pesti farsang*) – Krúdy nemhogy nem cáfolja ezeket a mendemondákat, inkább hitelesíti az „öregedő” Júliáról szóló történeteivel. Folytonosan erotikus lázban égő, hisztériára és mély depressziókra hajlamos, kisszerű és sznob asszonynak ábrázolja, olyanak ráadásul, akikből a hitvesi érényekkel együtt a természetes anyai érzés is kihalt. Zoltán magára hagyottságáért, elzüllesztésért, fizikai és szellemi sorvadásáért Krúdy fellebbezhetetlenül Júliát teszi felelőssé, s ennek a felelőségnek jelképes értelme van. A forradalmi eszménnyel egykor érzelmi és eszmei közösséget vállalt ember próbáját jelenti: képes-e legalább továbbadni, átmenteni az eszményt, ha megvalósításához nincs is elég ereje. Ha nemet mond, fiai fölött is ítélkezik. Mert hiába az újraszülető nagyot akarás, hiába a tehetség, az elszántság, az aszkézis, a hősi póz, ha nincs folytatható cselekvés, ami a Példát a valósághoz köti. A hűtlenség az eszménnyel szemben nemcsak morális gyengeség: történelmi véték. Sem a Példát – önmagát sem képes vállalni. Pusztá léte is önellentmondás, permanens hazugság. Csoda-e, ha e hazugságban maga a Példa is tartalmatlan külsőségekké, homályos mítosszá torzul? S ha kultusza nem követőket, hanem szánszálmasan naiv, nevetségesen babonás „híveket” teremt? Ez a jelképes tartalom foglalkoztatja Krúdyt, valahányszor Petőfi Zoltán alakját idézi (*Pesti farsang*, 1912; *Régi pesti fametszet*, 1912; *A százgalléros*, 1912; *Zoltán estéje*, 1912; *Zoltánka*, 1913; *Petőfi Zoltán*, 1926; *A „Három Zoltán”* költője, 1929; *Juliskák Juliská-*

ja, 1928; *Petőfi Zoltán utazásaiból*, 1930; *A szürke Nyilasi, vagy egy késői történet Petőfi Zoltánról*, 1932). A róla szóló írások száma s az életmű egészében való „szóródása” is jelzi: egyik főhőse ő Krúdy világának, helye ott van rögtön Rezeda Kázmér és Szindbád figurája mögött. Mégsem sorolható egészen közéjük. Alkatában rokon csak velük, de ha róla ír, Krúdyt sohasem az alkat titkai, a kötetlen lélek, az idő fölé emelkedő személyiség különvilágának rejtélyes tájai érdeklik. Talán az egyetlen a „tegnapok ködlovagjai” közül, akivel meg se próbál azonosulni. Akit ha meg is ért, akit ha szán is, mindig kívülről és kritikusan szemlél. Kicsit önkritikusan is. Hiszen Petőfi Zoltánban ugyanazt az álharmóniát, a totalitást hallucináló érzelmi-tudati zsibbadtságot, kábultságot elemzi ironikus távlattartással és szépségszissel, amit több-kevesebb sikerrel minden kalandhőisébe belevarázsol. És Zoltán az egyetlen, akivel szembe is szegezi a „való igazság”, a realitás kijózanító érveit. Ezt az örökös révületben élő, atyja földi nyomdokait járó ifjút, aki kegyetlen telek hidegével, éhséggel, nyomorral birkózik, vándorszínésznek áll, kocsmárosnék kegyeiért eseng, és alkoholistává züllik, csak hogy mindenben kövesse legendákból ismert atyja példáját – egyszer az igazi Petőfivel szembesíti:

„Balás (enyhén): (...) Higgyed el nekem, hogy atyád nem volt soha korhely, soha szoknyahős. Részeg nem volt sem bortól, sem csóktól, sem szilaj kedvéből. Atyád szorgalmas, dolgos, vasakaratú férfi volt. Mindig mások danoltak, mert atyád a dalt csak hallgatni szerette. Borát kis kortyokban itta, és a nők közül sokáig az édesanyját ismerte csupán.

Zoltán (csalódottan): Nekem másképpen mondták.

Balás: Hazudtak neked. *A legendák mind hazugak. Csak a való igaz élet van.*

Zoltán (felvillanva): Mit? Az én apám nem éhezett, nem járt a hófúvásos országúton?

Balás: Olyan *céltalanul, mint te, nem kóborolt atyád ...*”
(*Zoltánka*. Első felvonás, kilencedik jelenet.)

Nemcsak kritikája ez a „ködlovag”-magatartásnak, de felmentése, megértése is. Hiszen Zoltán tévelygéseiert, tragédiájáért nem önmaga felelős. Krúdy másfél évtizeddel később (1926-ban) is megismétli a vádat Szendrey Júlia felett, akitől „sohasem hallott apjáról Zoltánka”. S újra az anyai lelkiismeret számlájára írja, hogy „a kocsmasarkokban, pókhálókba, ábrándokba, félálomba, merengésbe merült ... jó kocsmavendégektől (...) hordószagú, elhasznált, hazugságokból tengődő, őszi embereknek a mesemondásaiból tanulta meg Zoltánka, hogy atyja a legnagyobb korhely és szoknyahős volt Magyarországon, holott ez nem volt egyéb kocsmai mesénél, amellyel a tehetetlenek a maguk meddő életét, dologtalanságát vigasztalják.” (*Petőfi Zoltán*, 1926) – Íme, Petőfi Zoltán tragédiájának a közvetlen (morális) és a közvetett (társadalmi) háttere. Nemcsak az akadémikusok, a hatalomnak elkötelezett kultúrpolitikusok, s az őket szolgáló literátorok, nemcsak „terhes lelkiismeretek”, az „ezópi róka hangján” megszólaló hivatalos Magyarország torzítják tehát saját hasonlatosságukra a Petőfi-képet, de ezt teszik „alulról” is a nép fiai – legőszintébb hajlamaik, érzelmi-lelki indítékaik szerint. Egy becsapott és félrevezetett, szellemi igényeivel magára hagyott társadalom lelki önmérgezése ez, melynek legta-

pinthatóbb kórtünetei éppen Petőfi fián tanulmányozhatók. S Krúdy diagnózisai egyre súlyosabbak, lehangolóbbak. A betegség gyógyíthatatlan, a betegen csak a narkotikum segít, az orvos tehetetlenségérzetét pedig csak az ironia teszi elviselhetővé. A késői Petőfi-novellák Zoltánja már nem apja aszketikus életét, csak szokásait, különbségeit próbálja utánozni. Kocsonyát eszik legszívesebben, mert atyjának állítólag kedvenc étele ez volt, és kövér asszonyokat zaklat, mert Petőfi Sándor – „Öreg barátai” tanúsága szerint – Juliskája előtt a kövér asszonyokat kedvelte legjobban (*Petőfi Zoltán utazásaiból*, 1933). Egyetlen „nemes” célja van már csak életének (mert anyjától hallotta, hogy a Petrovicsoknak „címerük és diplomájuk volt, amelyeket még akkor is használtak, mikor kocsmárosságot folytattak”): „életcélja leend, hogy a Petrovicsok nemességét hitelesen megállapítsa” (*Juliskák Juliskája*).

Szelíd, ironikus mosollyal szemléli már itt Krúdy Zoltán alakját, akárcsak a Petőfi-legendák fanatikus híveinek megszállottságát. De az ironia, ami itt még megértéssel és szánalommal vegyül s olykor tragikus felhangokat kap, az a „Petőfi-kutatókat” kabaréba illő, nevetséges, groteszk figurákká teszi. Egy groteszk vígjáték kezdő képsorába is beillene az az ötlet, amellyel az egyik Petőfinyomozásról szóló novelláját kezdi: „A Matskási-pince falon függő Petőfi-arcképe alól indult ki az eszme, hogy mégiscsak utána kellene nézni az eltűnt Petőfi Sándornak, akiről minden esztendőben közöltek kalandos leveleket, fantasztikus tudósításokat az akkori hírlapok. Petőfi farmer Ázsiában, rizstermelő Japánban, telepes Szibériában – akadt olyan levélíró is, aki a maga két szemé-

vel látta az öreg Petőfit.” De lehetne ez egy vígeposz expozíciója is: „A Matskási-vendéglő törzsasztala ki-
mondta, hogy országos mozgalmat indít a Petőfi-rejtély
felderítésére. (...) Pongrátz Bélának hívták ... a szent
költőt”, aki elindult Oroszországba Petőfi nyomdokait
keresni. Korábban már megjelent egy verseskönyve a
»Megváltó« címmel, amelyben Jézus életét írta meg ver-
sekben. Azonkívül eleget tett ama korszak (a nyolcvanas
évek) tisztességes hírlapírói feladatának is, amely feladat-
nak az elvégzését a közönség megkövetelte íróitól, toll-
forgatóitól: ült Ferenc József megsértéséért. Szinte ter-
mészetszerű volt, hogy a Matskási-pincében erre a ko-
pott, öregesedő, egész életében pénzzavarokkal küzdő
férfiúra bízta a Petőfi felkutatásának misszióját. (...) A
Matskásiban kiadták P. B. részére a nemzeti megbízó-
levelet, most már mehetett az ágrólszakadt költő Ázsiá-
ba” (*Aki Petőfit kereste Szibériában*, 1927). – Krúdy jól
látja az ilyen romantikus lelki fantaszták, Don Quijote-
szerű különcök kalandvágya mögött a sugalmazó „haza-
fias asztaltársaságokat”, a homályos eszméket hirdető
félhivatalos egyesületeket, amilyenek „a kocsmárosok,
szónokok, tekintélyek örömeire minden vendéglőben
akadt” (*Aki Petőfit kereste Szibériában*).

S hogy nem a különcöket, nem a lélektani furcsaságo-
kat, elmekórtani eseteket érezte irodalmi témának, ha-
nem a mögöttük ható erőket: egy eszmék nélkül felnőtt
nemzedék öncsalását, egy szellemi és morális kontroll
nélküli társadalom szerepjátszásait – azt legmeggyőzőb-
ben az *Ál-Petőfi* című regénye bizonyítja. A szabadság-
harc bukása utáni évtized messiásvárásának lélektani
motívumait keresi, de mindenütt csak ön- és világcsaló

farizeusokat talál. A Petőfi-rajongó vidéki nemes leány, Kandur Juliska élete nagy kalandját reméli Petőfi felbukkanásától; nem a költőt, nem is a szabadsághőst várja, hanem a tisztességes úrilányok álerkölcseivel szabályozott életének új irányt adó szerelmi kalandot, melyet a „csábító” glóriája mentene meg a közönségesség vádjától. Porti Ferkó, a „bujdosóról” szerzett bizalmas értesüléseket továbbító postás azért érzi lelki rokonának Petőfit, mert őt is, akár saját magát, „a magyar tudatlanság mártírjának” látja. Hiszen egy költő, akinek bujdosnia kell, éppolyan áldozata a társadalomnak, mint „egy végzett indzsellér ..., aki németországi egyetemeken tanulta a földmérést” és mégis „mint szegény postamester kínlódja az életét”. De nem az Ál-Petőfi a hőse a többi történetnek sem. Lezüllött nemesasszonyok, híres kurtizánok szerelmi vetélkedéseiről, féltékenységi komédiáiról van szó, melyekben már nemcsak a romantikus kelléket, de egy beteges perverzitás tüneteit is jelenti kitartottjaik Ál-Petőfikké maszkírozása. De hadd idézzünk a regény más helyéről két epizódot Krúdy szatirikus, kritikai realizmusának bizonyítékaként. Íme, egy groteszk karikatúra Petőfi tántoríthatatlan híveiről: Kandur Juliska és Porti Ferkó a rejtőzködő Petőfi meglátogatására készülnek, az útjukba kerülő vándoroktól tudakolva a költő pontos tartózkodási helyét. Az egyik vándor történetesen éppen Petőfinek vallja magát, termete, sárga haja s „önéletrajzi” tájékoztatlansága azonban leleplezi. A történet abszurd jelenetbe fordul: az Ál-Petőfi s egy másik vándor, a hirtelen Ál-Kossuthná vedlett drótostót négykézlábra ereszkedve ugatják egymást. „– Szegények – sóhajtott a postamester. – Temérdek jó magyar ember megbo-

londult keserves időkben. Örültek országa ez. Szegény jó Tompa Mihályról is azt hallom, hogy betegsége gyógyíthatatlan. Nem sok hasznát látja a Bónis Pogány Karolinféle örökségnek.” – Ez a figura nem alkalmas már a legcsekélyebb írói részvételre – a kritikus indulatára sem. Hiszen ez az ember akarta hinni mindenáron, hogy Petőfi él. S miközben a szellemi rokkantság szimptomáit konstatálja környezetén, saját betegségéről ad könnyen analizálható látteleetet. S ebben nemcsak egy típus karakterére, de egy írói gondolat általánosításának ismétlődő kísérletére is ismerünk. Hiszen Porti Ferkó alakja csak megerősíti a tételt, amit Krúdy valamennyi Petőfiről szóló cikke, tanulmánya, novellája állít: az igazi Petőfi megközelíthetetlen; aki azt hiszi, hogy ismeri, vagy tudatosan hazudik, mint a hivatalos Magyarország szószólói, vagy hiú ábrándokkal, nevetséges rögeszmékkel ámitja magát, mint Szendrey Júlia, Zoltán és Porti Ferkó. – Vagy mint a nép, amelyiknek elég, ha egy üldözött tolvaj Petőfinek vallja magát, azonnal védelmére kel. „Egy másodperc alatt húsz-harminc hang emelkedett a levegőbe – idézzük az *Ál-Petőfi* fentebb jelzett másik epizódját – dördültek mély férfi basszusok, környékbeli házmesterek seprővel a kezükben jöttek igazságot tenni, véres kötenyű mészároslegények gyürkőztek, a vízhordó kocsi bakjáról leugrott a kocsis, és ostorával hadonászott: kopott kendőjű öregasszonyok visítottak, fiatal parasztlányok torokhangon kiáltottak, lebegő szoknyás asszonyságok sápítoztak, halszagú kofák cifrán káromkodtak; és körül mindenütt ordító, lármázó, ujjongó gyermekhad ... Ki kell szabadítani Petőfit!” – Felemelő jelenet volna, ha csak a Petőfi mögé felzárkózó egységes népakarat megnyilatko-

zását láthatnánk benne. De Krúdy másra figyel és figyelmeztet. Nem hatja meg a forradalmár költő iránti rokonszenv ilyen spontán és elemi erejű megnyilvánulása. Inkább megbotránkozik, és bosszúsan nevet: mit tudhat ez a tömeg Petőfiről, ha elhiszi róla, hogy bármily szorult helyzetében is közönséges tolvajjá züllött?! Bár nem célnak ezúttal az irodalomtörténetírás Krúdy-képével foglalkozni, az *Ál-Petőfi*ről szóló „irodalomtörténeti legendák” mégis szükségessé teszik a polémiát. A regénynek az az értelmezése, amelyet Barta Andrástól és a Kézikönyv Krúdy-fejezetében olvashatunk, Krúdy szándékának meglepő félrehallásáról, félreértéséről tanúskodik. Hadd idézzük Barta András sorait:

„Az *Ál-Petőfi*t 1922-ben írta, három évvel a proletárforradalom bukása után, háromévi teljes reményvesztettség után, háromévi dekadenciába zuhanás után ... A halálhangulatból és a teljes pesszimizmusból emelkedik ki Krúdy az *Ál-Petőfi*-vel, amelynek *legszebb lapjain a szabadságharc forradalmi lelkesedését idézi* (kiemelés tőlem: K. F.). Regényének sokatmondó alcíme: *Lehullt csillag fénye*, s vezérlő gondolata, hogy minden bukások és vereségek ellenére mégsem voltak teljesen hiábavalók a szabadságharc küzdelmei – ha sokszor furcsa és fonák módon jelentkeztek is –, a magyarságban mégsem hunyt ki egészen a forradalmi tűz; tudván tudja, hogy az igazi Petőfi ott maradt a segesvári síkon, az *Ál-Petőfi*t mégis bújtatja, segíti, oltalmazza. A leigázott nemzet inkább illúziókkal táplálja magát, mintsem, hogy elhiggye balsorsának beteljesülését... Tudatosan a jelenkorral való szembenállásként idézte fel a forradalmár költő alakját... Ennek a legendának a felidézésével akart Krúdy az ellen-

forradalom legsúlyosabb éveiben hitet adni a csüggedőknek, új reményt önteni a bátrakba.” (Kiemelés tőlem.)

Ha van korához szóló mondanivalója az *Ál-Petőfi*-nek, azt éppen nem a hitetadás szándéka diktálta, hanem a teljes reményvesztettség, a forradalmi eszmények talajtalanságának érzése, a kiábrándultság és pesszimizmus. Nem arra példa ez a regény, hogy hogyan lehet őrizni egy bukott forradalom után is a szabadság illúzióját és a forradalmi lángot, hanem hogy hogyan torzulnak el ilyen helyzetben a legmagasztosabb ideálok is. Nem egy szélhámos ámítja és téveszti meg Krúdy történeteiben a hiszékeny embereket, hanem az igazán hinni már nem tudók, de illúzióikat szertartásosan ápoló emberek keresnek és találnak maguknak idomítható figurákat a bujdosó Petőfi szerepének eljátszására. S nem is az Ál-Petőfik ezeknek az elbeszéléseknek a főszereplői, hanem az Ál-Petőfi-rajongók. Zsákutcába futott, kisszerűségükben megrekedt, nagyravágyó operetthősök, akik érzéki örömekben tobzódó, céltalan és tartalmatlan életük mocsarát igyekeznek a Szellem, a Költészet és a nagy Nemzeti Ideálok hamisított díszleteivel vonzóvá és csillogóvá tenni. S mert Petőfi neve, emléke, alakja mindezt egyszerre jelenti, Petőfivé avatják a kezük ügyébe kerülő csavargókat. S noha ők maguk egy pillanatig sem hiszik, hogy az igazi Petőfit találták meg, a világgal, környezetükkel mindenáron megpróbálják elhitetni a lehetetlent. Nem bigott hívőkről van tehát szó, akik az Istent látják a maguk teremtetete bálványokban, hanem hamis papokról, akiknek nem istenre, hanem az ő szavukat hívó, nekik engedelmeskedő *hívekre* van szükségük, hogy megőrizték hatalmukat és egzisztenciájukat.

Krúdy Petőfiről szóló, illetve Petőfit érintő írásainak vázlatos áttekintésével Petőfi utóéletének egyik epizódját elevenítettük fel, anélkül hogy ezeknek az írásoknak esztétikai értékéről ítéltünk volna, s kijelöltük volna helyüket a Krúdy-életmű folyamatában. E hiányosság a dolgozat rendeltetéséből adódik, maradéktalan pótlására, jóvátételére ennél fogva nem is vállalkozunk. Nem hagyhatjuk válaszolatlanul azonban az áttekintésből magától adódó két kérdést: 1. Van-e ezeknek a műveknek valamiféle belső fejlődésrendje, fejlődésvonala? 2. Krúdy Petőfihez való viszonya mennyit árul el az író világszemléletéről, mennyire függvénye annak?

Az első kérdést az idézett írások pusztá időrendje sugallja. A Petőfi-tematika első hulláma 1909 és 1912 közé esik (ide sorolható az 1913-as *Zoltánka* c. színmű is, az 1912-es keletű *Pesti farsang* átdolgozott-dramatizált változata). Szabó Ede és Szauder József egybehangzó megállapítása szerint Krúdy „szereplírájának belső feszültsége” éppen ezekben az években „tölti el igazán a már klasszikussá érett író novelláit”. (Szauder József: *Szindbád születése*. A romantika útján. Szépirodalmi, Bp. 1961.) A megállapítás elsősorban a Szindbád-novellákra vonatkozik, de a hőstípus és az írói magatartás összefüggését Szauder e korszak valamennyi írására általánosítva fogalmazza meg. Észrevétele, mely szerint „mennél ironikusabb Krúdy magatartása, annál inkább merevülnek meg alakjai valami időtlen, változhatatlan tartásban, annál kevésbé tudnak kilépni önmagukból, indulni el a fejlődés, a változás útján” (uo. 390. old.) – Szendrey Júliára és Petőfi Zoltánra is érvényes. A „múltba visszazüllő, épp ezért merő gesztusokban” cselekvő, „tényleges

történés nélküli” világ az övék is, akár Szindbádé, „melynek ábrázolása mindinkább a kész magatartás, az előzményektől és környezettől elszigetelt attitűd formájába húzódik össze, hangulati intenzitással pótolván ki a cselekmény élet- és valóságyszerűségét”. Rokonítja a Szindbád- és a Petőfi-novellákat az „íronia jellegzetes kétarcúsága is” (Szauder), amennyiben ez a kétarcúság „a jelenség írásának és a szerző gondolatainak többnyire csak a stílusból kiderülő ellentétességét” jelenti (392. old.). Ugyanakkor a Szindbáddal szemben tanúsított ironikus, nosztalgikus attitűd művészi egyensúlya itt kezdettől fogva ingatagnak tűnik, s a *Zoltán estéjé*-ben már fel is billen az ironikus elem javára – Krúdy következő írói korszakának a groteszk felé hajló, kritikaibb alapállású módszerét előlegezve.

S jöllehet ebben az új korszakában sem Júliára, sem Zoltánra nem oszt ki több szerepet, csaknem másfél évtized múltán, mikor Petőfi fia és özvegye újra megjelenik novelláiban, ezt a groteszkbe hajló, részvételen ábrázolási módszert fejleszti tovább. Krúdy pályája szóban forgó másfél évtizedének bonyolult ellentmondásait irodalomtörténet-írásunk még nem fejtette meg. Egyfelől konstatálnia kellett azt a tényt, hogy kiábrándulása fokozza ugyan az iróniát, de ez nem mélyül most sem szatirikus kritikává, mert „hiányzik belőle a pozitív eszménybe vetett hit, a tényleges kívülállás az ábrázolt világban”. (Szauder: *Szindbád elmúlása*. Uo. 398. old.), másfelől értelmeznie kellett Krúdy magatartásának 1919-es fordulatát: lelkes és feltétel nélküli kiállását a forradalom ügye mellett. A kiváló Krúdy-kutatótól, Katona Bélától előszóban nyert információnk szerint Krúdynak a tízes

évek küszöbétől kifejtett publicisztikai tevékenysége felől közelítve 1919-hez, egyenes vonalú fejlődést tapasztalunk, ami fordulatnak csak szépírói magatartásához viszonyítva látszik. A rendkívül fontos észrevétel – noha nem oldja fel, de feltétlenül segít megérteni az ellentmondást – Krúdy sajátos Petőfi-kultuszának, Petőfi-élményének okáról is elárul valamit. Nem véletlen tudniillik, hogy közvetlenül Petőfiről szóló, Petőfivel birkózó cikkeit, tanulmányait éppen az említett művészi válság és eszmei-világnézeti fordulat éveiben: 1916 és 1922 között írja. Különösen szembetűnő, hogy ugyanakkor, amikor a magyar hőskorszakot, a korai és a későbbi magyar romantikát „dekadens-ironikus magatartása és szemlélete miatt biedermeierré színezi át” (Szauder), s olyan hőseit, mint Berzsenyi, Kölcsey, Széchenyi, Bajza, egy stilizált világ pusztán regényes hőseivé fokozza le (*Aranykéz utcai szép napok, A negyvenes évekből*), s amikor 48–49-et is „deheroizálja” (*Márciusné délutánja, A cukrászbolt, Mákvirágok kertje*), Petőfiről minden alkalommal nosztalgikus rajongással, feltétel nélküli írói-emberi alázattal és tisztelettel szól – az irónia árnyékát is távol tartva alakjától. Az az ellentmondás, amelyet fentebb a szépíró és a publicista kétirányú fejlődését vázolva jeleztünk, íme, tetten érhető Krúdy szkeptikussá színeződő történelemképe és patetikus-nosztalgikus Petőfi-élménye között is. Az ellentmondás itt sem oldódik fel, felismerése mindenestre alkalmat ad Krúdy Petőfi-élményének – legalább hipotetikus érvényű, de összegező igényű – jellemzésére.

Két művész, aki annyira rokon a tudatos és elemi erejű teljességakarásban, s akiknek a teljességhez vezető útjai, róla alkotott fogalmai oly végletesen különböznek egy-

mástól – alig képzelhető el rajtuk kívül. Petőfi számára a teljesség a jellem tisztaságával, az akarat erejével, történelemformáló eszmék elsajátításával, a fennálló társadalmi rend forradalmi átalakításával, az eszményi barátság és szerelem hitével, de minden érzelmi érdeknek egy megtervezett életprogramhoz való igazításával látszik csak elérhetőnek – Krúdy számára a teljesség – általa elsajátítható történelemformáló eszmék híján – a hús-vér ember misztikus életszeretetével, az érzéki élmények állandó felfokozottságával, csak a múltjában birtokba vehető világ melankolikus-nosztalgikus idézésével, a futó, s csak a pillanat mélységében értékesíthető emberi kapcsolatok keresésével, a kívülállással, a szemlélődéssel ragadható csak meg. Ám éppen ez a hatalmas alkati és történelmi distancia ad rendkívüli intenzitást és feszültséget Krúdy Petőfi-élményének.

A teljes Petőfit, a politikus Petőfit sohasem tudta vállalni. Még csak meg sem kísérelte – hiszen önmagát kellett volna megtagadnia. De tudta, hogy eszménye nem az eszmény miatt, hanem saját áthághatatlan korlátai miatt megközelíthetetlen. E korlátozottsága az oka, hogy hiába keresnénk életművében tisztán kirajzolódó Petőfi-képet. De nemes gesztusa, ahogy fejet hajtott szellemőse emléke előtt, s az a bátorság, düh és ironia, ami tollát vezette, valahányszor védelmére kelt emlékének megcsúfolóival, szellemének meghamisítóival szemben, Petőfi utóéletének legfelejthetlenebb, legfelemelőbb pillanatai közé tartozik.

1977.